

České filmové hvězdy

Při pohledu na domácí knižní trh se nezdá, že by filmové hvězdy představovaly v českém kulturním prostředí málo frekventované téma.¹⁾ Česká filmologie naopak tento přetlak kolem českých filmových hvězd (jak těch prvorepublikových, tak současných hereckých stálic) dosud nereflektovala. Toto tematické číslo *Iluminace* tak představuje teorii hvězd a hvězdnosti (star studies) českému filmovědnému prostředí ve snaze o její ukotvení v současném bádání. Filmové hvězdy by neměly unikat naší pozornosti zejména pro svou komplexní povahu a proto, že přinášejí možnost lepšího porozumění kinematografii jako celku. Hvězdy provázejí filmové dílo od počátku jeho vzniku: nezřídka se s nimi kalkuluje již při psaní scénáře (role ve filmech typu *star vehicle*, typové obsazování), zejména však vstupují do výroby jako výrazný faktor ovlivňující realizační i postprodukční náklady (honoráře, procenta ze zisku, předpoklad filmové série), neboť hvězdné obsazení slouží jako jedna ze záruk očekávaného zisku připravovaného snímku. Své nezastupitelné místo mají při propagaci filmů a divákům nabízejí podobnou jistotu při výběru titulu jako žánr a mnohdy i srovnatelnou senzaci jako technologické inovace.

Pro metodologické zázemí výzkumu hvězd je důležitý rok 1979, kdy vyšla klíčová monografie Richarda Dyera nazvaná prostě *Stars*.²⁾ Tato studie nebyla ve svém zacílení na hvězdy první (předcházeli jí například antropologický pohled Hortense Powdermakerové na Hollywood jako svého druhu kmen a na místo hvězdného systému v něm;³⁾ paralelní výzkumy politicko-ekonomické historie americké kinematografie,⁴⁾ kde hvězdy zaručují životaschopnost některých studií), avšak hlavní její přínos tkví v otevření možností, které výzkum hvězd přináší a také v nástinu metodologie pro tento typ bádání. Dyer hvězdy bere jako ideologic-

1) Jen na konci roku 2011 vyšly například následující tituly: Radek Ž i t n ý, *Aféry a kauzy Lidy Baarové*. Praha: BVD 2011; Zita K a b á t o v á, *Můj život nebyl pod psa, ale se psem...* Praha: Petrklíč 2011; Pavel J i r a s, *Barrandov I. Vzestup k výšinám*. Praha: Ottovo Nakladatelství 2011 (druhé vydání).

2) Richard D y e r, *Stars*. London: British Film Institute 1998 (second edition).

3) Hortense P o w d e r m a k e r, *Hollywood, the Dream Factory. An Anthropologist looks at the Movie-Makers*. Boston: Little, Brown & Co 1950.

4) Tino B a l i o, *United Artists. The Company Built by the Stars*. Madison: University of Wisconsin Press 1976.

ké znaky a ptá se, jaký druh slasti, snění a kompenzace nabízejí hvězdy svému publiku — hvězdy nahlížené tímto prizmatem jsou tedy hluboce provázány s konceptem identity v moderní společnosti. I v další knize nazvané *Heavenly Bodies*, která obsahuje případové studie Marilyn Monroe, Paula Robesona a Judy Garlandové v kontextu dominantních diskursů vztahujících se k těmto jménům,⁵⁾ Dyer nadále pojímá hvězdy jako nositele ideologické zátěže. Prostřednictvím ambiciózní metody, sestávající z textuální analýzy doplněné o biografické údaje (hvězda na plátně a mimo ně, veřejná a privátní sféra, medializovaný versus autentický život hvězdy), vyvstává obraz hvězd jako určitých agens, které dramatizují, tiší nebo narušují často protichůdné představy týkající se identity/subjektivitu.

Tento syntetický přístup k hvězdám jako ke znakům má však také některá hluchá místa; například se vůbec nevěnuje otázce divácké recepce,⁶⁾ stejně tak pomíjí jiný systém než klasický Hollywood. Toto manko v popisu hvězdných systémů vyplnily další teoretické směry. Mediální a kulturní studia odvrátila pozornost od hvězdy v klasickém studiovém systému k novým mediálním, komunikačním a technologickým formám, generujícím ikony jiného typu — totiž celebrity.⁷⁾ Novější přístupy zpochybňují hvězdu jako text vhodný k sémiotické analýze a pojímají ji jako svého druhu asambláž z různých mediálních forem, k jejímž popisu se hodí také kvantitativní analytické metody, pracující s daty typu anket, statistik, žebříčků popularity atd. Daleko důležitějším fenoménem, který celebrita do teorie hvězd vnáší, je zvýšená viditelnost publika. Diváci nebo fanoušci konkrétních hvězd již nechtějí nadále setrvávat v pozici pasivních obdivovatelů, ale stále víc touží přitáhnout pozornost davu také na svou stranu. Nové mediální formy dávají starým klišé o patnácti minutách slávy netušený význam a narušují tradiční hierarchii mezi jednou hvězdou a jejími vyznavači.

V úvodu sborníku *Stardom, Industry of Desire* editorka Christine Gledhillová tvrdí, že je to stále kinematografie, která zaručuje konečné potvrzení hvězdného statutu.⁸⁾ S tímto tvrzením se dá ve světle právě nastíněných přístupů polemizovat, avšak berme jej jako důkaz, že ani filmologie neřekla k výzkumu hvězd poslední slovo. V poslední dekádě nabírá na síle relativně nová snaha vymezit se vůči převládajícím popisům, a to na bázi lokální historie; například v době maximálního vlivu klasického Hollywoodu poukázat na alternativní fungování národních kinematografií, které se sice v některých aspektech světově dominantní produkcí sytily a vzhlížely k ní, ale zároveň vyrůstaly ze specifického kulturně-politického prostředí. Akcent na národní hodnoty, ať už formou vztahování se k jiným uměleckým formám nebo popisem některých hvězd jako ztělesnění nacionálních hodnot, je tu trvalým jevem, který lokální hvězdné systémy zásadně odlišuje od nadnárodně laděných hollywoodských děl. Například Geoffrey Macnab se zabýval neschopností britského filmového průmyslu vytvořit vlastní hvězdný systém.⁹⁾ Bruce Babington v roce 2001 editoval sborník

5) Richard Dyer, *Heavenly Bodies*. London: Macmillan 1986.

6) Jednu z výjimek tvoří například unikátní výzkum Jackie Stacey, mapující vztah diváček v poválečné Velké Británii k hollywoodským hvězdám. Jackie Stacey, *Star Gazing. Hollywood Cinema and Female Spectatorship*. London: Routledge 1994.

7) Ke konceptu celebrity (star-as-celebrity) viz například Christine Gledhill, Re-examining stardom. Question of texts, Bodies and Performance. In: Christine Gledhill – Linda Williams (eds.), *Reinventing Film Studies*. London: Arnold 2000, s. 183–201.

8) Christine Gledhill (ed.), *Stardom, Industry of Desire*. London: Routledge 1991, s. xviii.

9) Geoffrey Macnab, *Searching for Stars. Rethinking British Cinema*. London: Continuum 2000.

s případovými studiemi věnovanými jak těm britským hvězdám, které uspěly v hollywoodském hvězdném systému, tak také těm, které selhaly.¹⁰⁾ Ginette Vincendeau se v knize *Stars and Stardom in French Cinema*¹¹⁾ staví proti hollywoodské hegemonii popis alternativního, ale neméně důležitého francouzského hvězdného systému, který vytvořil světové hvězdy díky filmům lokální produkce; podobně Joseph Garncarz poukazuje na existenci německého hvězdného systému, jehož hvězdy sice v mezinárodním měřítku tolik nerezonovaly, ale v rámci národního kulturně-společenského života představovaly důležitý element.¹²⁾

Kromě uvedení výzkumu hvězd a představení jeho potenciálu českému filmovědnému prostředí bychom tento tematický blok *Iluminace* také rádi vsadili do kontextu širších snah o přeformulování stále platné teorie hvězd a hvězdnosti, která se vyvinula na základě jednoho období na jednom konkrétním místě (klasický Hollywood). Jako taková již nemůže stačit dynamicky se rozvíjícímu mikrohistorickému bádání, jež do centra pozornosti přivádí nová nebo dříve okrajová témata výzkumu. I teorie hvězd by tedy měla projít jistou inovací, aby se stala flexibilnější a adaptabilní i na lokální varianty hvězdnosti a popis jejich praktického fungování. Tento akcent je nejsilněji přítomen v překladové studii Josepha Garncarze. Garncarz se vymezuje vůči nekoncepčnímu používání americké terminologie a poukazuje na fakt, že pro evropské hvězdné prostředí nejsou některé teoretické termíny vhodné. Evropské hvězdné systémy totiž vyrůstají z jiných kulturních specifik a tradic — Garncarz se zde věnuje divadelní a náboženské tradici — s nimiž americká teorie hvězd, budovaná na bázi hollywoodského hvězdného systému, nepočítá. Pokud bychom totiž aplikovali americké (hollywoodské) měřítko na středoevropský kontext, dospěli bychom k závěru, že hvězdný systém zde neexistoval. Jako doplnění Garncarzova pohledu na evropský kontext může sloužit rozhovor Lucie Česálkové s francouzskou historičkou filmu Ginette Vincendeau, který se krom francouzských specifik dotýká i obecnějších otázek trans-nacionálního výzkumu.

K tématu českých filmových hvězd přinášíme tři původní studie; dvě monografické s širšími přesahy k popisu hvězdného systému a hvězdného prostředí a jednu poukazující na využití hvězdného obrazu pro propagandistické účely. Studie Šárky Gmitterkové nazvaná „Filmová ctnost je blond: Jiřina Štěpničková 1930–1945“ se na příkladu prvorepublikové filmové hvězdy snaží o řešení některých problémů, o nichž ve své esejí psal také Joseph Garncarz. Poukazuje na nutnost pečlivé selekce vhodných termínů, s nimiž nakonec bude český výzkum filmových hvězd operovat. Jisté pojmy se překladu dokonce vzpírají, například *star vehicle* představuje výraz, při jehož opisu by se vytratilo cenné etymologické zázemí. Z příspěvku dále vyplývá nutnost interdisciplinárního výzkumu, který v rámci teorie hvězd propojí divadelní a filmovou sféru. Tato kooperace mezi dvěma odlišnými uměleckými disciplínami je nezbytná jak pro popis kořenů české herecké slávy, tak pro pochopení běžného modu operandi českých hereckých veličin z éry první republiky. Jako ilustrace možností, které s sebou takto propojené bádání přináší, slouží příspěvek s názvem „Dovole-

10) Bruce Babington (ed.), *British Stars and Stardom. From Alma Taylor to Sean Connery*. Manchester: Manchester University Press 2002.

11) Ginette Vincendeau, *Stars and Stardom in French Cinema*. London: Continuum 2000.

12) Joseph Garncarz, 'The Star System in Weimar Cinema'. In: Christian Rogowski (ed.), *The Many Faces of Weimar Cinema*. Rochester: Camden House 2010, s. 116–134.

ná k filmování“ v rubrice Edice a materiály. Na příkladu korespondence Huga Haase s vedením činohry a potažmo ředitelstvím Národního divadla vyvstávají některé nepřímé důkazy komplikující stereotypní vnímání prvorepublikových herců jako v první řadě zapálených divadelních umělců a také ilustrující obtížnou synchronizaci paralelních hereckých kariér.

Text s názvem „Olga Schoberová, filmová hvězda v kontextu československé kinematografie 60. let“ od Vladimíry Chytilové nás přiměje opustit bezpečí prvorepublikové kinematografie, která svou povahou, blížíci se ideálnímu tržnímu modelu, nabízí vhodnější podmínky pro alespoň částečný rozvoj hvězdného systému než následující dekády. Socialistická kinematografie považovala filmové hvězdy za buržoazní přežitek, jak vyplývá z jejího přístupu k prvorepublikovým hvězdám i z potlačování „glamour“ aspektu tehdejší tvorby, avšak postupné uvolňování politických poměrů přineslo změnu i v tomto ohledu. Hvězdný obraz Olgy Schoberové, jehož konstrukcí a charakteristikou se tato studie zabývá, vrátil do československé kinematografie krásu obsahující sexuální náboj; hvězdný diskurs utvářel důraz na mládí Schoberové, na její půvab, cit pro módu a v neposlední řadě snahu prosadit se na západ od hranic. Herecké nadání, klíčová fráze provázající české a slovenské filmové hvězdy od jejich prvopočátků, však v případě Schoberové nápadně absentovalo. Místo talentu se hovořilo o jejím soukromí, rozpravu o rolích nahradily citace z manželových dopisů — hvězdný obraz Schoberové byl tedy prvním československým případem hollywoodsky strukturované slávy, kde informace z privátního života herců stvrzují jejich hvězdný status. To vše v éře socialismu, která o dekádu dříve prohlásila hvězdný systém za vymýcený; fakt, že se hvězdný diskurs vrátil s o to větší silou, lze vnímat jako další z důkazů o proměně společensko-politického klimatu v 60. letech.

A konečně poslední tematická studie „Zde není místa pro podněcovatele míru.‘ Charlie Chaplin, MONSIEUR VERDOUX a československá komunistická propaganda“ Jindřišky Bláhové dosavadní důraz poněkud převrací. Od původem československých filmových hvězd, které se realizovaly v prostředí lokální kinematografie se obrátíme k hvězdám adoptovaným pro dobové propagandistické účely. Hvězdná osobnost a dílo Charlieho Chaplina v sobě nesly jisté znaky, které komunistický režim využil pro vedení ideologické války na kulturní frontě. Chaplin jako humanista v hluboce nehumánním prostředí Hollywoodu, který byl ve vleku zájmů Wall Street a válečných štváčů; Chaplin vnímaný americkou stranou jako potenciálně podvrtná figura, a právě proto ceněný v komunistickém režimu jako pokroková individualita. V těchto binárních kategoriích dobové a ideologicky vyhrocené rétoriky se tak rozvíjel hvězdný obraz Charlieho Chaplina, který sice vycházel z faktů a reálných událostí, avšak vyhrocených a pokřivených pro účely komunistické propagandy. Studie se tak zabývá dosud okrajově zpracovanou tematikou, a to reflexí hollywoodských hvězd v poválečném Československu. K poznání a pochopení místního hvězdného systému nás nepřivede pouze popis a analýza obrazů domácích hvězd, ale také otázka, které zahraniční hvězdy vstoupily do lokálního kulturního a společenského povědomí a proč. Chaplin představuje pro tyto účely ideální předmět výzkumu, protože na bázi jeho hvězdného obrazu se ukazuje nejenom dynamika poválečného vývoje v Československu, ale také kontext stavu československého filmového trhu po roce 1945. Spolu s touto studií se tedy lze zamýšlet nad možnostmi, které výzkum filmových hvězd přináší stranou rekonstrukce dobových představ, snů a ideálů, a to konkrétně s ohledem na otázky popularity filmu, návštěvnosti a tržeb, tedy z hlediska hospodářských dějin filmu.

Pevně věříme, že tematický blok *Iluminace* věnovaný hvězdám nezůstane osamocen. Řadu témat, které se rovněž dotýkají hvězd, se v tomto čísle nepovedlo otevřít: například vliv nástupu zvukové kinematografie na hvězdný systém, ať už z hlediska proměny žánrové produkce, hereckých technik, mizanscény a nově přítomných nacionálních a jazykových aspektů. Můžeme se tázat, zda diskurs herecké slávy po roce 1948 opravdu vymizel, anebo se přetrafoval v jiné, ne tak nápadné podoby hvězdnosti. Dosud neprobádané a potenciálně velmi nosné je bezesporu téma slovenských hvězd v československé kinematografii. Oblast takto vymezeného výzkumu sahá od 30. let 20. století, kdy se v československém filmu objevil Paľo Bielik, přes dvě národnostní sekce nové vlny až po slovenskou hereckou migraci po roce 1989. A konečně se nabízí také současnost — které hvězdy nám dnes dovolují snít sny o nás samotných?

Šárka Gmitterková